

Opponensi vélemény

Hamar Imre „The Buddhāvataṃsaka-sūtra and Its Chinese Interpretation: The Huayan Understanding of the Concepts of Ālayavijñāna and Tathāgatagarbha” című akadémiai doktori értekezéséről

Magyarországon a sinológia tudományterületén az 1980-es években kezdődött el a buddhista témák kutatása, noha Miklós Pál tollából már 1978-ban napvilágot látott a Magvető Kiadó gondozásában egy fontos zsebkönyv alapvető kínai buddhista vonatkozásokkal *A Zen és a művészet* címmel. A magyarországi buddhista kutatások a kezdetektől fogva szorosan kapcsolódtak a hazai orientalisztika filológiai beágyazottságú kutatási módszertanához, ami buddhista szövegek magyar közreadását és magyarázását jelentette. 1987-ben Miklós Pál fordításában, jegyzeteivel és utószavával jelent meg a *Kapujanincs átjáró, Kínai csan-buddhista példázatok* című kötet, amely elsőként próbált hiteles képet adni a magyar olvasóknak a Chan-buddhizmusról eredeti nyelvből fordított szövegei segítségével. Mint Miklós Pál maga is írja: „A buddhizmus terminológiájának nincsenek magyar megfelelői, a kínai utalások s a még homályosabb (mert kínai értelmezésen átesett) indiai célzások félelmetes szövevényt alkotnak, amely a lényegi értelmet eltakarja. S mi a lényegi értelem? Az, amit én a magam európai logikájával és szükségképp hézagos ismeretanyagával kihámozni vélek a Csan-mesterek példázataiból? Vagy az, amit a tudós nyugati – de ugyancsak nem teljes tudású, s olykor még elfogultnak is vélhető – tolmácsok és értelmezők adnak elem? A kérdőjelek szaporodtak. ...A munka befejeztével magam is hajlamos vagyok visszatérni eredeti felfogásomhoz: ezek a szövegek – hasonlóan minden kínai költői műhöz – voltaképp csak magyarázhatók.”¹

1993-ban Tőkei Ferenc válogatásában és fordításában adta közre az Orientalisztikai munkaközösség és a Balassi Kiadó a *Kínai buddhista filozófia* című szöveggyűjteményt, amely Faxian utazásából, a korai (Huiyuan, Shengru, Shengzhao) és a késői buddhista filozófia (Huisi, Fazang, Huineng) műveiből tartalmazott válogatást. Maga Tőkei műhelytanulmányának nevezte a kötetet. „Ezek a fordítások ugyanis az első kísérletek arra, hogy a kínai buddhista filozófia gondolatai az eredeti kínai szövegekből ültetessenek át magyar nyelvre”² – írta. A kínai buddhista filozófia megismeréséhez maga is fontosnak tartotta az indiai és belső-ázsiai áramlatok, valamint az ókori és kora középkori kínai filozófiai előzmények tanulmányozását, hogy felvázolható legyen a kínai buddhista filozófia történeti összefoglalása.

Tőkei Ferenc munkatársaként Hamar Imre már az 1990-es évek elején bekapcsolódott a kínai buddhista szövegek filológiai kutatásába, amely az MTA Orientalisztikai Munkaközösség kutatásainak egyik fontos vonulatát jelentette. 1994-ben *Tibeti buddhista filozófia* címmel jelent meg egy kötetük, majd 1995-ben a *Buddhista logika* című mű látott napvilágot, mindkettő meghatározó jelentőségű szövegeket adott közre eredeti nyelvekből (szanszkritból, tibetiből és kínaiból) fordítva, magyarázatokkal ellátva.

Hamar Imre érdeklődése ekkor fordult az egyik legfontosabb, jellegzetesen kínai buddhista iskola, a Huayan tanítása felé. Kutatásai vezérvonalát a Huayan-iskola alapszövegének a Huayan jing-nek a vizsgálata, valamint az iskola kommentárirodalma képezi máig. Nemcsak a kínai buddhizmus egy sajátosan kínai iskolájaként tekint a Huayan-iskolára, hanem a távolkeleti buddhista hagyomány – számos koreai és japán szerzetes-követője révén – meghatározó alakítójaként mutatja be filozófiáját, s annak hatását. Hamar Imre Ph.D értekezése a Huayan-iskola negyedik pátriárkájának, Chengguannak az életrajzát adta közre, és Chengguan

¹ Miklós Pál: *Kapujanincs átjáró. Kínai csan-buddhista példázatok*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987:224-225

² Tőkei Ferenc: *Kínai buddhista filozófia*. Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó, Budapest, 1993:109

központi filozófiai tanítását, a négy dharma-dhātu elméletet mutatta be.³ Természetes továbblépésnek mutatkozott a Huayan jing⁴ különböző szövegváltozatainak összehasonlítása, annál is inkább, hiszen eredeti szanszkrit szövegének legnagyobb része elveszett, s több kínai, illetve egy tibeti fordításban ismert a mű, továbbá a sūtra szerteágazó kínai kommentárirodalma. Mindezt jelen értekezésében foglalta össze úgy, hogy két fontos, központi buddhista fogalomra –az ālayavijñāna és a tathāgatagarbha–támaszkodva, a vonatkozó szövegrészek gondos kiválasztásával és alapos vizsgálatával mutatja be a Huayan tanítás sajátosságait.

A dolgozat első három fejezete lényegében a kutatás kereteinek a kijelölése. A dolgozat első fejezete a Huayan-iskola történetét, a Buddhāvataṃsaka-sūtra keletkezését és filozófiai tanításának főbb fogalmait ismerteti.

A dolgozat második fejezete három részre tagolódik. Az első rész a dolgozat kiindulópontját jelentő sūtra szövegekkel foglalkozik: a rövidebb 60 tekerces és a hosszabb, 80 tekerces kínaiakkal, a szanszkrit töredékekkel és a teljes tibeti változattal, valamint az önálló szútraként is ismertté vált részletekkel.

A második rész a kínai buddhista szövegvizsgálatok szempontjából meghatározó jelentőségű dunhuangi Huayan-szövegeket mutatja be. 149 kézirat a hosszabb, nyolcvan tekerces Huayan jing szöveget, míg 15 kézirat a korábbi, s egyben a rövidebb, hatvan tekerces Huayan jing szöveget tartalmazza. A Dunhangban fennmaradt szövegek vizsgálata több szempontból is fontos erénye a dolgozatnak, s a nemzetközi kutatásban is figyelemreméltó. A Buddhāvataṃsaka-sūtra Khotánhoz fűződő keletkezése révén fontos belső-ázsiai beágyazottságú mű. Hamar egy a 60 tekerces kéziratból kiemelt szövegrészt hasonlít össze öt dunhuangi kéziratban valamint a Taishō kiadásban, amivel a sūtra másolás korabeli gyakorlatára (a másoló személyére, a hibák típusaira, a szövegválasztás indítékaira stb.) látunk rá. A dunhuangi kéziratok nagy jelentőségét ugyanakkor abban kell látnunk, hogy egy-egy sūtra szövegtörténetének pontos rekonstrukciójához fontos adalékokkal szolgál. A fejezetrészhez kapcsolható függelékként hasznos adatsort adna a dunhuangi Huayan jing kéziratok és vizuális ábrázolások listába foglalása. Ezzel nagyobb hangsúlyt kaphatna a Huayan-iskola tanításaihoz kapcsolódó, igen fontos és máig alaposan meg nem kutatott vizuális megjelenések, típusok sora is (pl. Dorothy Wong kutatásai, amelynek publikálását a bibliográfia meg is említi).

A dolgozat második fejezetének harmadik része a Huayan jing-gel kapcsolatba kerülők csodás történeteit foglalja össze. Lényeges elemnek tartom e kérdéskör itteni tárgyalását, hiszen a Huayan buddhizmus exegetikus hagyományának részét képezték e történetek, s világosan rámutatnak a Buddhāvataṃsaka-sūtra népszerűsítésének jellegzetes kínai gyakorlatára.

A dolgozat harmadik fejezete a Huayan jing kommentárirodalmának történetével foglalkozik. Bemutatja a kínai hagyományt, amely a klasszikusok kommentárirodalmához nyúlik vissza, leírja az indiai buddhista kommentárok jellemzőit, s a kínai buddhista kommentárirodalom sajátosságait. Különbséget tesz az alapműbe befoglalt és a kifejtett kommentárok között. A fejezet fontos erénye, hogy a Huayan jing alapszövegének és Chengguan kommentárrészleteinek bemutatásával pontosan feltárja a magyarázószövegek és a főszöveg viszonyát. A Huayan jing angol szövegét Cleary fordításában adja meg (egyres helyeken Hamar pontosítja azt), míg a kommentárok Hamar fordításai. A részletek megválasztásának jelentős érdeme abban rejlik, hogy segítségükkel világosan rá tud mutatni arra a kínai fordítási

³ Hamar Imre: *Kínai buddhizmus a középkorban. Cs'eng-kuan élete és filozófiája*. Orientalisztikai Munkaközösség-Balassi Kiadó, Budapest, 1998

⁴ Hamar Imre: *Buddha megjelenése a világban*. Sinológiai Műhely 2., Balassi Kiadó, 2002

gyakorlatra, amely a már létező kínai filozófiai fogalmakat alkalmazta a buddhista szövegekben.

A dolgozat gerincét a negyedik fejezet jelenti, amelynek felépítését, a vizsgált fogalmak megválasztását, a tárgyalás arányítását és módszertanát is megfelelőnek tartom. Különösen jelentős ez abból a szempontból, hogy a legfontosabb Huayan szövegrészek és fogalmak kiválasztásával, hermeneutikai vizsgálatával eljut a Huayan-iskola tanításának összefoglalásáig. Nemcsak a filológiai kutatások eredményeit adja közre, hanem több vallástörténeti kérdésben is új megállapításokra jut.

Ebben a fejezetben tárgyalja a szerző a Huayan-iskola két központi fogalmának – az ālayavijñāna és a tathāgatagarbha – jelentéseit és értelmezéseit, a hozzájuk fűződő központi Huayan tanítást jelentő elméleteket.

A fejezet négy egységre tagolódik. Az első rész az indiai Yogācāra tanítások kínai megjelenésének történetét tekinti át. Az ālayavijñāna a Yogācāra-iskola központi fogalma, a tudatosság legmélyebb szintje, a korábbi cselekedetek karmacsírának gyűjtőhelye. A tathāgatagarbha a minden lényben megtalálható buddhává válás lehetősége. A két fogalom közötti kapcsolat az indiai buddhizmusban többféle értelmezésben fordul elő. A Huayan-iskola mesterei is többféleképpen foglaltak állást, elég Xuanzang vagy Zhiyan tanítását összevetni. Míg az előbbi nem tekintette a Tathāgatagarbha tanításokat a Yogācāra részének, Zhiyan éppen a korai kínai Yogācāra-iskolák tanításai, így a tudat végső tiszta jellege mellett foglalt állást.

A negyedik fejezet második része a Buddhāvataṃsaka-sūtra azon szövegrészeit vizsgálja, amelyek a Yogācāra és a Tathāgatagarbha tanításokkal kapcsolatba hozhatók. Maga a szövegek kiválasztása és jelentőségük leírása ugyan a szakirodalomban már korábban is ismert volt, de a szerző érdeme a kínai sūtra szövegrészek és a kommentáriródalom részletes, jól végigvezetett összehasonlító vizsgálata, majd a következtetések levonása. Az első szöveg a „három világ csak-tudat” mondás, melynek magyarázatait is közreadja a szerző. A másik szövegrész a csak-tudat versként ismert, tíz strófából álló szöveg, amelynek kínai szövege mellett ezúttal a tibeti szöveg is megjelenik. A strófák kínai magyarázatában Chengguan és Fazang interpretációi állnak egymással párhuzamba. Hamar aprólékosan végigvezeti az egyes fogalmi különbségeket, s rámutat nemcsak az egyes kínai, hanem a kínai és a tibeti interpretációk különbségeire is.

A Tathāgatagarbha tanítás a sūtra szövegében ugyan nem fordul elő explicit módon, ám Hamar *A Tathāgata megjelenése a világban* című fejezet tanítását lényegében a Tathāgatagarbha tanítás előfutáraként értelmezi. Szövegei és magyarázatai olvashatók a második rész végén.

A negyedik fejezet harmadik részében Hamar a Huayan-iskola fontos fogalmait (a faxingzong és a faxiangzong) jelentéseit és értelmezéseit mutatja be a közreadott szövegek alapján. Kimutatja, hogy a faxingzong kifejezést Fazang alkotta meg, s a Xuanzang képviselte indiai Yogācārát jelöli, míg a faxiangzong kifejezés Chengguan találmánya, s eredetileg a Madhyamaka iskolát értette alatta, amelyhez később Tathāgatagarbha tanításokat is kapcsolt. A fő kérdés e fogalmak vizsgálata révén is az, hogy a buddhizmus sinizálódása milyen módon változtatott a buddhizmus „tiszta modelljén”, ahogy maga Hamar fogalmaz. A Huayan mesterek válasza erre a panjiao rendszer kidolgozása volt, ami a buddhizmus egyetemes története szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Itt érhető tetten talán a legszembetűnőbben a buddhizmus sinizálódásának problematikája, amelynek problémafelvetését Hamar Imre jól ragadta meg, s világos kifejtésben teszi követhetővé. Az összefoglalásban kapott helyet Chengguan kommentárjának egy Hamar által lefordított szakasza, mely a vonatkozó kínai szöveg első angol nyelvű közlése, s fontos, új tudományos eredmény. Chengguan e

szövegrészben a faxiangzong és a faxiangzong álláspontot is részletesen kifejti, majd a Huayan iskola álláspontjaként a két hagyomány harmonizálása mellett tesz hitet.

A negyedik fejezet negyedik, egyben utolsó részében Hamar bemutatja a Yogācāra és a Tathāgatagarbha tanítások összefoglalására kidolgozott Huayan elméleteket. Az egyik elmélet Fazang nevéhez fűződik, aki a csak-tudatosság tíz szintjének tanítását megalkotta, de Hamar részletesen nyomon követi az elmélet későbbi változásait Chengguan és Zongmi tanításában. A másik elmélet a természet-keletkezésről szóló, kétségkívül a Huayan-iskola legfontosabb tanítása. A kínai és tibeti szövegek párhuzamos vizsgálata arra derít fényt, hogy milyen módon változtak és formálódtak ezen elméletek koruk, társadalmi és politikai környezetük hatására. Rámutat a szerző a buddhista iskolák tanításainak társadalmi helyzetükből fakadó változásaira is. A dolgozat módszertani erősségét éppen ebben a vizsgálatban látom, hiszen a kínai buddhista filozófia története egy ilyen kronológiai alapon nyugvó szövegvizsgálati kutatásra támaszkodva rajzolható meg. Nyilván teljes képet a többi kínai buddhista iskola tanításainak, hasonló vizsgálatokra támaszkodó kutatásai alapján kapunk majd, de ebben a tudományos folyamatban fontos előrelépés és eredmény a Huayan filozófiatörténetének itt található históriája.

Az ötödik fejezet az elmélet és gyakorlat kapcsolatára világít rá, noha a fejezet címe nem a legszerencsésebb: többet sejtet, mint amit végül kifejt. A szakirodalom alapján vezet végig a gyakorlat 52 fokozatán, amely Buddha tanításának megértésétől a megvilágosodásig vezet. Itt kapcsolódik a dolgozatban Huayan-iskola tanítása más buddhista iskolák közül a Chan buddhista iskolához, amennyiben a hirtelen megvilágosodás tanítása megjelent a Huayan mesterek tanításaiban is, de azzal a törekvéssel, hogy harmonizálják saját, a fokozatos megvilágosodásról szóló tantételeikkel. Mindez világosan érzékelteti a korabeli kínai buddhista iskolák erőviszonyait, társadalmi helyzetét, s rávilágít tanításuk alakulásának külső tényezőire.

A dolgozat hatodik fejezetében két függelék található. Az elsőben Chengguan munkáiban előforduló művek – buddhista és nem buddhista művek – listáját sorolja fel a szerző. Nagyon hasznos és számos vonatkozásban példaértékű buddhista enciklopédia lehetne a művek bemutatása. Érdekes lenne tehát a Chengguan írásaiból kigyűjtött munkák alapadatait is közreadni, s ezzel egy Tang-kori buddhista bibliográfia alapját megvetni.

A második függelék A Buddha megjelenése a világban című szűtrafejezet tibeti szövegéről készített első szövegkritikai kiadást, pontosabban annak egy a dolgozathoz szorosabban kapcsolódó részét tartalmazza. A tibeti szöveg, amely a ma már elveszett s csak töredékeiben ismert szanszkrit eredeti alapján készült, a kínai mellett létező másik szöveghagyományt, az indiait is bevonja a vizsgálatba. A munka értékét nem vitatva, a vizsgálatba bevont kéziratok rövid ismertetését itt hiányoltam.

A hetedik, egyben utolsó fejezet a bibliográfiát tartalmazza. Az elsődleges források között Hamar már nemcsak nyomtatott, hanem a kínai anyag esetében digitális kiadást (CBETA) is használt. A másodlagos források között főként a japán munkák kutatásba való jelentős bevonását emelném ki. Néhány kiegészítést is javasolnék:

Giès, Jacques, *Les arts de l'Asie Centrale: La collection Pelliot du musée Guimet*. Kodansha Ltd. and the Réunion des Musées Nationaux, Tokyo and Paris, 1994

Klimburg-Salter, Deborah E., *Tabo: a Lamp for the Kingdom*. Skira, 1997

Wang, Eugene Y., *Shaping the Lotus Sutra. Buddhist Visual Culture in Medieval China*. University of Washington Press, Seattle and London, 2005

Whitfield, Roderick, *The Art of Central Asia: The Stein Collection at the British Museum*. Tokyo, 1982-5

Végül de nem utolsó sorban szeretnék kitérni a munka nyelvezetére. A kínai buddhista terminológia megteremtése tudjuk, hogy milyen sok gondot jelentett maguknak a kínai fordítóknak is, s nyilvánvaló, hogy e terminológia magyar szakkifejezéseinek megalkotása heroikus vállalkozás. A dolgozat angol nyelve egy jóval előkészítettebb, de korántsem problémamentes területen maradván, a szanszkrit megfelelők megadásának gyakorlatát követve hidalta át a nyugati terminológia kérdéseit. Tudom, hogy léteznek akár ennek a kutatásnak is magyar nyelven hozzáférhető publikációi, de nagyon fontos feladatnak gondolom a jövőre nézve, hogy a kínai buddhista filozófia nyelve megszülessen magyarul (akár kísérleti formában) is. Éppen ezért a dolgozat értékeit nem vitatva szeretném arra buzdítani a szerzőt, hogy ezt a célt ne feledje, továbbá próbálja meg a kínai buddhista filozófia középkori anyagát magyarul is hozzáférhetővé tenni.

Alaki szempontból a dolgozat igen kiváló, kevés hiba maradt a diakritikus jelek és a kínai írásjegyek használatában. Alig néhány elütési hiba vagy írásjegy hiány, átírási pontatlanság található: 3. o. sūtra; 7. o. az egyik kínai cím átírásából egy írásjegy átírása lemaradt (Da fanguang fo huayan**jing** ganying zhuan); 16. o. spirits; 58. o. transformation; 73. o. seasonable; 80. o. Khotan; 97. o./ 316. jegyzet translated; 99. o. subcommentary has further subcommentaries; 113.o. entity; 116 o. The realms are mind mind (?).

Összefoglalva az eddigi megállapításokat, az értekezés jó problémafelvetésre támaszkodó, alaposan kidolgozott, módszertanában igen figyelemreméltóan felépített kutatás, amelynek számos eredménye nemzetközi összehasonlításban is mérvadó. Tudományos megalapozottságát s a kutatás eredményeit megfelelőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez. Nyilvános védésre bocsátását javaslom.

Budapest, 2015. szeptember 14.

Fajcsák Györgyi Ph.D